

А. Боровик,

кандидат юридичних наук, доцент,
віце-президент з наукової роботи
Науково-дослідного інституту публічного права

А. Верещак,

здобувач освітньо-наукового рівня (доктор філософії)
Науково-дослідного інституту публічного права

ПОНЯТТЯ ТА ВИДИ ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Вступ. Актуальність дослідження кримінально-правового інституту звільнення від кримінальної відповідальності обумовлена наступним високим рівнем та структурною різноманітністю злочинності в Україні (особливо в умовах воєнного стану та російсько-української війни), впровадженням міжнародних стандартів кримінального судочинства до законодавства України, в т.ч. і його гуманізації, малоефективністю система застосування «традиційних» кримінально-правових форм та методів боротьби з кримінальними правопорушеннями, впровадженням альтернативних кримінально-правових інститутів кримінальної відповідальності та ін. Дослідження кримінально-правового інституту звільнення від кримінальної відповідальності, аналіз успішних кейсів та недоліків його застосування дозволяє визначити рівень ефективності реалізації на практиці даного інституту, обумовити напрями вдосконалювати правового механізму його застосування.

Стан дослідження проблематики статі. Актуальні проблеми кримінально-правового інституту звільнення від кримінальної відповідальності досліджували такі науковці, як: Ю. Баулін (загальні положення звільнення від кримінальної відповідальності) [1], Т. Гончар (поняття та співвідношення інститутів звільнення від кримінальної відповідальності та

звільнення від покарання та його відбування) [2], М. Красій (звільнення від кримінальної відповідальності як основа в КК України і процедура в КПК України) [3], А. Нікітін (звільнення від кримінальної відповідальності за злочини, пов'язані зі злочинним впливом) [4], О. Околіт (актуальні питання правозастосування звільнення від кримінальної відповідальності на підставі ч. 6 ст. 255 КК України) [5] та ін.

У зв'язку з цим **метою статті** є дослідження поняття та видів звільнення від кримінальної відповідальності, як кримінально-правового інституту.

Виклад основних положень. З метою захисту та охорони інтересів особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень система кримінальної відповідальності припускає застосування кримінального покарання до осіб винних у їх вчиненні. Проте, кримінальне законодавство за наявності певних умов, закріплює положення щодо можливого звільнення від кримінальної відповідальності. Так, у ст. 44 «Правові підстави та порядок звільнення від кримінальної відповідальності» Кримінального кодексу України визначено, що «особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, звільняється від кримінальної відповідальності у випадках, передбачених цим Кодексом. Звільнення від кримінальної відповідальності у випадках,

передбачених цим Кодексом, здійснюються виключно судом. Порядок звільнення від кримінальної відповідальності встановлюється законом» [6]. У Постанові Пленуму Верховного Суду №12 від 23.12.2005 «Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності» закріплюється норма, відповідно до якої «звільнення від кримінальної відповідальності – це відмова держави від застосування щодо особи, котра вчинила злочин, встановлених законом обмежень певних прав і свобод шляхом закриття кримінальної справи, яке здійснює суд у випадках, передбачених Кримінальним кодексом України у порядку, встановленому Кримінально-процесуальним кодексом України» [7].

Слід зауважити, що практика застосування кримінально-правового інституту звільнення від кримінальної відповідальності зустрічається і в зарубіжних країнах, зокрема:

США: Plea Bargaining (угода про визнання вини), Diversion Programs (програми відповідно до яких, особи, які вчинили правопорушення невеликої тяжкості залучаються до реабілітаційних проектів, громадських робіт тощо);

Велика Британія: Cautions (винесення попередження), Conditional Discharges (звільнення від кримінальної відповідальності за умови винною особою виконання певних вимог);

Німеччина: Absehen von Strafe (відмова судом від призначення покарання за умови визнання винної особою вини та відшкодування завданої шкоди);

Канада: Alternative Measures Programs (залучення осіб, які вчинили незначні кримінального правопорушення до програм альтернативних заходів та громадських робіт) та ін.

Кримінально-правова доктрина та практика застосування кримінально-правового інституту звільнення від кримінальної відповідальності визна-

чає наступні аспекти значення даного інституту:

– забезпечує реалізацію принципу гуманізму у кримінальному праві (на думку О.Олійник принцип гуманізму в кримінальному праві включає положення, щодо «покарання та інші кримінально-правові заходи, які застосовуються до особи, визнаної винною у вчиненні злочину, не повинні мати на меті завдання їй фізичних страждань або приниження людської гідності» [10]);

– сприяє оптимізації роботи правоохоронних органів та судової системи, звільняючи ресурси для розслідування і притягнення до кримінальної відповідальності осіб винних у вчиненні більш небезпечних кримінальних діянь;

– стимулює позитивну поведінку правопорушника, зокрема щодо відшкодування шкоди завданої кримінальним правопорушенням, примирення з потерпілим або сприяння розслідуванню кримінального діяння;

– виступає передумовою ресоціалізації та соціальної реабілітації осіб, які вчинили кримінальне правопорушення, оскільки дозволяє їм повернутися до життя у суспільстві без судового переслідування та судимості;

– підвищує довіру до правової системи з боку громадськості та зумовлює позитивне сприйняття правових норм, впливає на рівень правосвідомості громадян;

– забезпечує гнучкість правової системи та сприяє більш індивідуалізованому підходу до правосуддя, оскільки дозволяє враховувати обставини кожної конкретної справи та ін.

Серед видів кримінально-правового інституту звільнення від кримінальної відповідальності виділяють наступні:

а) за сферою поширення – загальні та спеціальні; б) за характером можливості звільнення від кримінальної відповідальності – обов'язкові та необов'язкові; в) за характером виникнення умов звільнення від кримінальної відповідальності – ті, які

виникають за наявності визначених законом подій та ті, які застосовуються ґрунтуючись на позитивній посткримінальній поведінці обвинуваченої особи.

Як зауважує у своїх працях Ю.Баулін «кожен вид звільнення від кримінальної відповідальності характеризується притаманній тільки цьому виду передумовою та підставою, тому кожний вид застосовується самостійно і не може замінити один одного або сполучатися з іншим» [1, с. 202]. Зокрема, передумовами застосування кримінально-правового інститут звільнення від кримінальної відповідальності є вчинення особою кримінального правопорушення, невеликої тяжкості або кримінального правопорушення середньої тяжкості з необережності, а підставою – посткримінальна поведінка обвинуваченого та/або настання певних подій.

Наприклад, кримінальне законодавство передбачає звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із: дійовим каяттям (ст. 45 КК України); примиренням винного з потерпілим (ст. 46 КК України); передачею особи на поруки (ст. 47 КК України); зміною обстановки (ст. 48 КК України); закінченням строків давності (ст. 49 КК України); прийняттям закону України про амністію (ст. 86 КК України); винесенням акту про помилування (ст. 87 КК України); застосуванням примусових заходів виховного характеру щодо неповнолітньої особи (ст. 97 КК України); у зв'язку із закінченням строку давності (ст. 106 КК України) [6].

Окрім зауважених загальних підстав звільнення від кримінальної відповідальності, Особлива частина Кримінального кодексу України визначає спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності, перелік яких є доволі розширеним. Наприклад ч. 5 ст. 110-2 КК України визначає, що «особа, крім керівника організованої групи, звільняється від кримінальної відповідальності за

дії, передбачені цією статтею, якщо вона до повідомлення їй про підозру у вчиненні нею злочину добровільно заявила про те, що сталося, органу, службова особа якого наділена законом правом повідомляти про підозру, про відповідну незаконну діяльність або іншим чином сприяла її припиненню або запобіганню злочину, який вона фінансувала або вчиненню якого сприяла, за умови, що в її діях немає складу іншого злочину» [6].

Кримінально-правовий інститут звільнення від кримінальної відповідальності необхідно відрізнити від таких суміжних кримінальних інститутів як: малозначності діяння (ч. 2 ст. 11 КК України); обставин, які виключають злочинність діяння (Розділ VIII Загальної частини КК України); добровільна відмова при незакінченому кримінальному правопорушенні (ст. 17 КК України); випадки, коли особа не підлягає кримінальній відповідальності (відмова свідка давати показання, відмова перекладача та експерта від виконання обов'язків – ст. 385 КК України, заздалегідь не обіцяне приховування злочину вчиненого близькими родичами чи членом сім'ї – ст. 396 КК України); звільнення засудженого від покарання та його відбування (Розділ XXII та ст.ст.105, 107 КК України); обмеження дій законодавства про кримінальну відповідальність [6]. Наприклад, до обставин які виключають кримінально-протиправність діяння відносяться – необхідна оборона (ст. 36 КК України), уявна оборона (ст. 37 КК України), затримання особи, що вчинила кримінальне правопорушення (ст. 38 КК України), крайня необхідність (ст. 39 КК України), фізичний або психічний примус (ст. 40 КК України), виконання наказу або розпорядження (ст. 41 КК України), діяння, пов'язане з ризиком (ст. 42 КК України), виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття кримінально протиправної діяльності організованої

Даний інститут є важливим елементом кримінально-правової системи, оскільки сприяє досягненню цілей покарання, реабілітації правопорушника та підтримці соціальної справедливості за відсутності офіційного осуду особи з боку держави та припинення усіх кримінально-правових відносин між особою і державою. Передумовами застосування кримінально-правового інституту звільнення від кримінальної відповідальності є вчинення особою кримінального правопорушення, невеликої тяжкості або кримінального правопорушення середньої тяжкості з необережності, а підставою – посткримінальна поведінка обвинуваченого та/або настання певних подій.

Види звільнення від кримінальної відповідальності виділяють за наступними критеріями: а) за сферою поширення – загальні та спеціальні; б) за характером можливості звільнення від кримінальної відповідальності – обов'язкові та необов'язкові; в) за характером виникнення умов звільнення від кримінальної відповідальності – ті, які виникають за наявності визначених законом подій та ті, які застосовуються ґрунтуючись на позитивній посткримінальній поведінці обвинуваченої особи. Кримінально-правовий інститут звільнення від кримінальної відповідальності необхідно відрізнити від таких суміжних кримінальних інститутів як: малозначності діяння, обставин, які виключають злочинність діяння, добровільної відмови при незакінченому кримінальному правопорушенні, випадки, коли особа не підлягає кримінальній відповідальності, звільнення засудженого від покарання та його відбування.

У статті досліджується поняття та видів звільнення від кримінальної відповідальності, як кримінально-правового інституту. Зауважено, що кримінально-правовий інститут звільнення від кри-

мінальної відповідальності за свою суттю є альтернативною формою боротьби зі злочинністю та відмовою держави засуджувати особу, яка вчинила кримінальне правопорушення та застосовувати до неї той чи інший вид кримінального покарання у відповідності до положень визначених кримінальним та кримінально-процесуальним законодавством України. Визначено, що даний інститут є важливим елементом кримінально-правової системи, оскільки сприяє досягненню цілей покарання, реабілітації правопорушника та підтримці соціальної справедливості за відсутності офіційного осуду особи з боку держави та припинення усіх кримінально-правових відносин між особою і державою. Виділено, що передумовами застосування кримінально-правового інституту звільнення від кримінальної відповідальності є вчинення особою кримінального правопорушення, невеликої тяжкості або кримінального правопорушення середньої тяжкості з необережності, а підставою – посткримінальна поведінка обвинуваченого та/або настання певних подій.

Визначено, що види звільнення від кримінальної відповідальності виділяють за наступними критеріями: а) за сферою поширення – загальні та спеціальні; б) за характером можливості звільнення від кримінальної відповідальності – обов'язкові та необов'язкові; в) за характером виникнення умов звільнення від кримінальної відповідальності – ті, які виникають за наявності визначених законом подій та ті, які застосовуються ґрунтуючись на позитивній посткримінальній поведінці обвинуваченої особи. Зауважено, що кримінально-правовий інститут звільнення від кримінальної відповідальності необхідно відрізнити від таких суміжних кримінальних інститутів

як: малозначності діяння, обставин, які виключають злочинність діяння, добровільної відмови при незакінченому кримінальному правопорушенні, випадки, коли особа не підлягає кримінальній відповідальності, звільнення засудженого від покарання та його відбування.

Ключові слова: кримінальне право, кримінальна відповідальність, кримінально-правовий інститут звільнення від кримінальної відповідальності, види звільнення від кримінальної відповідальності.

Borovyk A., Vereshchak A. Concepts and types of exemption from criminal responsibility

The article examines the concept and types of exemption from criminal liability as a criminal legal institution. It is noted that the criminal law institution of exemption from criminal responsibility is essentially an alternative form of fighting crime and the refusal of the state to condemn a person who has committed a criminal offense and to apply one or another type of criminal punishment to him in accordance with the provisions of the criminal and criminal procedural law legislation of Ukraine. It was determined that this institution is an important element of the criminal law system, as it contributes to the achievement of the goals of punishment, rehabilitation of the offender and maintenance of social justice in the absence of official condemnation of the person by the state and termination of all criminal legal relations between the person and the state. It is highlighted that the prerequisites for the application of the criminal law institution of exemption from criminal responsibility are the commission of a criminal offense of minor severity or a criminal offense of medium severity by negligence, and the basis is the post-criminal behavior of the accused and/or the occurrence of certain events. It was determined that

the types of exemption from criminal liability are distinguished according to the following criteria: a) by the sphere of distribution – general and special; b) according to the nature of the possibility of exemption from criminal liability – mandatory and optional; c) according to the nature of the conditions of release from criminal liability – those that arise in the presence of the grounds defined by law and those that are applied based on the positive post-criminal behavior of the accused person. It is noted that the criminal law institution of exemption from criminal responsibility must be distinguished from such related criminal institutions as: the insignificance of the act, circumstances that exclude the criminality of the act, voluntary refusal in the case of an unfinished criminal offense, cases when a person is not subject to criminal responsibility, release of a convicted person from punishment and its occurrence.

Key words: criminal law, criminal responsibility, criminal law institution of exemption from criminal responsibility, types of exemption from criminal responsibility.

Література

1. Баулін Ю.В. Звільнення від кримінальної відповідальності. Вісник Асоціації кримінального права України, 2013, № 1(1). С. 185-207. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/6117/1/Baulin_185-207.pdf (дата звернення: 08.04.24)

2. Гончар Т.О. Звільнення від кримінальної відповідальності та звільнення від покарання та його відбування: поняття та співвідношення інститутів. Науковий вісник Ужгородського національного університету: Серія ПРАВО. Випуск 27. Том 3. 2014. С. 22-25. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/7282/1/%D0%97%D0%92%D0%86%D0%9B%D0%AC%D0%9D%D0%95%D0%9D%D0%9D%D0%AF%20%D0%92%D0%86%D0%94%20%D0%9A%D0%A0%D0%98%D0%9C%D0%86%D0%9D%D0%90%D0%9B%D>

- 0%AC%D0%9D%D0%9E%D0%87%20%D0%92%D0%86%D0%94%D0%9F%D0%9E%D0%92%D0%86%D0%94%D0%90%D0%9B%D0%AC%D0%9D%D0%9E%D0%A1%D0%A2%D0%86.pdf (дата звернення: 11.04.24)
3. Красій М. Звільнення від кримінальної відповідальності як основа в Кримінальному кодексі України і процедура в Кримінальному процесуальному кодексі України. Національний юридичний журнал: теорія та практика. Квітень 2012. С. 140-144. URL: http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2016/2/part_2/31.pdf (дата звернення: 14.04.24)
4. Нікітін А.О. Звільнення від кримінальної відповідальності за злочини, пов'язані зі злочинним впливом. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету: Серія ПРАВО. Випуск 80: частина 2, 2023. С. 77-84.
5. Околіт О.В. Звільнення від кримінальної відповідальності на підставі частини 6 статті 255 Кримінального кодексу України: актуальні питання правозастосування. Київський часопис права. 2023. No 2. С.212-220. URL: [http://www.kyivchasprava.kneu.in.ua/index.php/kyivchasprava/article/view/339/326](http://kyivchasprava.kneu.in.ua/index.php/kyivchasprava/article/view/339/326) (дата звернення: 04.04.24)
6. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n194> (дата звернення: 12.04.24)
7. Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності: Постанова Пленуму Верховного Суду № 12 від 23.12.2005 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0012700-05#Text> (дата звернення: 10.04.24)
8. Узагальнення судової практики застосування законодавства про звільнення від кримінальної відповідальності або від кримінального покарання. Апеляційний суд м. Києва. <https://ips.ligazakon.net/document/SOO00555> (дата звернення: 11.04.24)
9. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/> (дата звернення: 14.04.24)
10. Олійник О. Принцип гуманізму в кримінальному праві України. Підприємство, господарство і право. 12/2018. С. 286-289.